

ПОЭТОНИМОЛОГИЯ

С.Ф. Бут-Гусаім (Брэст, Беларусь)

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ АДМЕТНАСЦЬ АНТРАПАНІМІЧНАЙ ПРАСТОРЫ ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЫ БЕРАСЦЕЙСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

В статье рассматриваются употребленные в исторической прозе брестских авторов антропонимы, которые являются носителями ценной информации о материальной и духовной культуре Беларуси. Очерчивается диапазон смыслового и формального варьирования личных имен собственных, многочисленные формы которых являются инструментом передачи широкого спектра эмоций, оценок, чувств литературных героев. Характеризуются “говорящие” фамилии персонажей, определяются приемы актуализации внутренней формы этого типа антропонимов. Определяются тематические группы прозвищ, анализируются способы образования этих оценочно-характеристических прозваний персонажей. Особое внимание уделяется осмыслению роли контекста в раскрытия смысловых и эмоционально-экспрессивных возможностей поэтонимов.

***Ключевые слова:** Литературная ономастика, оним, антропоним, поэтоним, фамилия, прозвище.*

Насычаная драматычнымі падзеямі айчынная гісторыя XX стагоддзя стала прадметам мастацкага асэнсавання ў гістарычнай прозе берасцейскіх пісьменнікаў Клаўдзіі Каліны, Зінаіды Дудзюк, Уладзіміра Дамашэвіча, Георгія Мар-

II Международные ономастические чтения им. Е.С. Отина

чука, Алеся Наварыча. У цэнтры мастацкага свету, створанага ў раманах, аповесцях і апавяданнях берасцейскіх аўтараў, – поўныя драматызму і напружання падзеі Першай і Другой сусветных войнаў, а таксама цяжкія дзесяцігоддзі пасляваеннага абнаўлення краіны. Ствараючы карціны мінулага нашай зямлі, пісьменнікі ўмела выкарыстоўваюць прагматычны зарад, нацыянальна-культурную інфармацыю і вобразна-выяўленчы патэнцыял уласных іменаў. У анамастычных даследаваннях не раз заўважалася, што іменны маюць важнае значэнне не толькі як матэрыял мовы, але і “як помнік поглядаў, паняццяў і ўяўленняў народных, у іменах нярэдка адлюстроўваецца характар і дух народа лепш, чым ва ўсіх іншых гістарычных помніках; у гэтым выпадку ўласныя іменны служаць скарочанай гісторыяй унутранага быту і духу народнага” [8, с. 29]. Выкарыстанне розных разрадаў антрапанімічнай лексікі – адзін з эфектыўных і дзейных сродкаў характарыстыкі персанажаў гістарычнай прозы берасцейскіх пісьменнікаў.

Аналіз уласных асабовых іменаў, выдзеленых з гістарычнай прозы пісьменнікаў-берасцейцаў, паказаў, што аўтары рэалістычна падышлі да падбору найменняў сваіх герояў. Антрапонімы, выкарыстаныя ў творах З. Дудзюк, У. Гніламедава, К. Каліны, У. Дамашэвіча, А. Наварыча належаць да нацыянальнай беларускай іменаслоўнай сістэмы. Выдзеленыя асабовыя іменны, якія функцыянуюць у разнастайных варыянтах, нясуць інфармацыю пра беларускае лінгвакультурнае асяроддзе ХХ стагоддзя.

З прааналізаваных твораў намі былі вылучаны традыцыйныя іменны, што носяць прадстаўнікі старэйшага пакалення, якія нарадзіліся да рэвалюцыі і былі названы іменамі з царкоўнага календара: Фабіян, Васіліна, Тэафіля, Юстына, Пракседа, Настас, Міхаліна, Уліта, Люк’ян, Юзэфа, Піліп, Матруна, Пракоп, Юльян, Макар, Карней, Тэклія, Параска, Язэп, Фрося, Адолік, Прокл і інш. Прадстаўнікі новага савецкага пакалення носяць іменны Алеся, Іна, Павел, Марыя, Уладзік, Ангеліна, Алесь, Юлія, Вольга, Сяргей, Іван, Васіль, Каця, Стах, Анастасія, Леанід, Алена, Лідзія і інш. Уладзімірам Дамашэвічам у аповесці “Кожны чацверты” фіксуецца змены, якія адбыліся ў антрапаніміконе беларусаў савецкага часу. Гэтыя змены праявіліся ва ўжыванні штучных імен, ут-

In Nōtūm Spatio (В пространстве имен)

вораных на базе найменняў правадыроў (імя Нінэль утворана ад прозвішча Ленін), а таксама імен-абрэвіатур (імя Кім утворана ад наймення ‘Камуністычны інтэрнацыянал моладзі’, Ліна – ад назвы арганізацыі ‘Ліга нацый’).

У творах берасцейскіх аўтараў адлюстравана канфесійная дыферэнцыяцыя антрапонімаў. На Беларусі ў савецкія часы побач з праваслаўнымі (візантыйска-грэчаскімі) іменамі ўжываліся і рымска-каталіцкія, якія прыйшлі з лацінскай мовы праз польскую. Так, паны і сяляне-каталікі, героі аповесці К. Каліны “Крылаты конь”, носяць імены Гжэгаж, Здзіслаў, Барбара, Сымон, Тадэвуш, Тамаш, Базыль. Праваслаўныя сяляне названы іменамі Васіль, Марыся, Іван, Матруна і інш.

Нацыянальная спецыфіка беларускага іменаслову праяўляецца падчас выкарыстання іменаў як этыкетных знакаў – “сацыяльна зададзеных і нацыянальна спецыфічных сродкаў рэгулявання паводзінаў людзей у сітуацыях устанаўлення, падтрымання і размыкання кантакту камунікантаў у адпаведнасці з іх статуснымі і асабістымі адносінамі” [13, с. 283-284]. Перадаючы характар і танальнасць людскіх узаемаадносінаў, берасцейскія аўтары ўмела раскрываюць прагматычны патэнцыял антрапонімаў, з дапамогай якіх устанаўліваюцца і апазнаюцца адносіны: “свой” – “чужы”, “далекі” – “блізкі”, “старэйшы” – “маладзейшы”, “вышэйшы” – “ніжэйшы па сацыяльным статусе” і г.д.: “Ну навошта так сур’езна, таварыш Карзухіна. Навошта так афіцыйна? Называйце мяне лепей не Дарашэнка, а проста Іван, а я вас буду Ліна, і забудзем мы гэты замах на вашу вольную волю” [4, с. 45].

У савецкі час фарміраваліся новыя этыкетныя нормы. Так, да аб’яднання Заходняй Беларусі з Савецкім Саюзам формай звароту да суразмоўніка і сродкам выказвання павагі да прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя былі спалучэнні іменаў з паказчыкамі сацыяльнага рангавання, напр.: “Я толькі на хвіліначку адышася, пані Юзя” [7, с. 22]; “Пан Здзіслаў, шукайце дзяцей” [7, с. 69]. У савецкія часы падобныя формы звароту як “класавыя” выкараняліся, пра што сведчыць наступны дыялог персанажаў аповесці К. Каліны “Крылаты конь”: “Дзень добры, пані Клаўдзія... – першай па даўняй вясковай звычцы, заспяшалася, прывіталася Марчыха. Марчыха,

II Международные ономастические чтения им. Е.С. Отина

бачачы, што я змаўчала на тую “пані”, вінавата ўсміхнулася. Я нарэшце перастала выгаворваць старым глінічанам за тую “пані”. Бо ці ты іх так хутка перайначыш, тых, хто жыў тут да трыццаць дзвятага года, да ўз’яднання Заходняй Беларусі. Тут патрэбен быў час, каб даўнішнія звычкі адышлі, забыліся, начыста сцерліся і больш не ўспаміналіся, і час, напэўна, не кароткі” [7, с. 3-4]. Ужыванне формаў звароту да персанажаў рамана Зінаіды Дудзюк “Слодыч і атрута” – паказчык дынамікі этыкетных нормаў у Заходняй Беларусі, абумоўленых палітычнымі абставінамі. Так, у час, калі Берасцейшчына ўваходзіла ў склад Польшчы, вясковая дзяўчына Стэпка Мікуліна працуе ў публічным доме, дзе атрымлівае імя панна Эвеліна: “Дзякую, панна Стэпка, – весела сказаў Захар. – З задавальненнем наведу”. Дзяўчына скасавурылася, пачуўшы свае вясковае імя, бо цяпер яна называлася Эвелінаю” [6, с. 145]. У савецкія часы, выйшаўшы замуж за супрацоўніка аблвыканкама, жанчына пачынае звацца таварыш Сцеша: “Цяпер не Эвеліна, а таварыш Сцеша, – загадкава прашаптала яна. – Мой муж працуе у аблвыканкаме. Я таксама працую ў ціхай канцылярыі. Ці ведаеш, цяжкавата мне даецца служба, паперы, пыл... Не звыкла я да гэтага...” [6, с. 255]. Стаўшы пасля заваявання Брэста фашыстамі жонкай нямецкага афіцэра, жанчына завецца фрау Стэфаніяй: “У фае Гардзеі сутыкнуўся са Стэпкай Мікулінай, прыгожай, апранутай у цемна-сінюю аксамітную сукенку. Яна стаяла побач з нямецкім афіцэрам. Гардзеі пачціва павітаўся. Жанчына ўсміхнулася ў адказ: “Я цяпер фрау Стэфанія” [6, с. 294].

У адпаведнасці з савецкімі этыкетнымі нормаў паказчыкам павагі да чалавека з’яўляецца ўжыванне поўнай формы імені ў спалучэнні з іменем па бацьку:

– Як я бачу, вы вельмі ўзрадаваны, Юлія Іванаўна. Не думайце, што вас чакае легкая гульня ў вайну.

Юлі падабалася, што ен, малады лейтэнант, гаворыць з ёю на “вы”, гаворыць далікатна, як з роўнай сабе або нават яшчэ вышэйшай за сябе, адным словам, паважае яе асобу” [4, с. 22].

У якасці неафіцыйнага звароту да немаладога паважанага чалавека нярэдка ўжывалася імя па бацьку: “Былі мужчыны аднагодкамі, абодвум каціла пад семдзясят, але

In Nōtūmū Spatio (В пространстве имен)

колішні механізатар Карней Трахімавіч Лясняк так і застаўся Карнеем. А былога настаўніка называлі Платонавічам, і, мусіць, мала хто помніў яго імя. А як інакш можна называць настаўніка? Простаму вясковаму чалавеку найбольш ягонае імя падыходзіць” [5, с. 234]. У народным асяроддзі сродкам выказвання павагі маладзейшага да старэйшага, да шанаванага чалавека засталіся вакатывы дзядзька, цетка ў спалучэнні з асабовым іменем, пра што сведчыць трапная заўвага пісьменніка Уладзіміра Гніламедава, аўтара рамана “Уліс з Прускі” пра жыцце палескай вескі ў пачатку ХХ стагоддзя: “Словы “дзядзьку” і “цітку” (дзядзька і цетка) тут здаўна ўжываліся пры звароце да старэйшага чалавека, і неабавязкова родзіча, і гэта лічылася выяўленнем ветлівасці і прыязнасці. Прускаўцы, як і ўсе ў наваколлі, захавалі даўняе, родовае адчуванне сваей крэўнасці” [3, с. 62].

Пісьменнікі-берасцейцы, па-мастацку прэзентуючы найтанчэйшыя адценні чалавечых узаемаадносін, умела выкарыстоўваюць прагматычны патэнцыял уласных асабовых іменаў. Т. Піваварчык адзначае: “Ласкавасць лічыцца адметнасцю не толькі міжасабовых, але і сацыяльных адносін беларусаў. Актыўнасць ласкавых стэрэатыпаў можна расцэньваць, з аднаго боку, як пэўную кампенсацыю за адсутнасць сацыяльнага рангавання. З другога боку, гэта можна лічыць выяўленнем знакамітай талерантнасці беларусаў” [10, с. 39]. Эмацыйныя, ацэначныя і экспрэсіўныя адценні сэнсу антрапонімаў не прывязаны жорстка да пэўнай формы імені. Варыяцыі іменаў маюць толькі патэнцыяльныя мажлівасці для рэалізацыі пэўных канататыўных значэнняў. Успрыманне сэнсу і эмацыйна-ацэначнай нагрукі асабовага імя залежыць ад канкрэтнай сітуацыі чалавечых адносін, апісаных у творы. Напрыклад, памяншальна-ласкавыя формы імен дзяцей і падлеткаў выражаюць любоў, замілаванасць: “Верачка, двухгадовая вертка дзяўчынка, захоча патэпаць па хаце, а тут холадна” [7, с. 24]; “У яе тады быў маленькі Паўлічак” [7, с. 40]; “Немцы забілі самага меншанькага, Петрыка” [7, с. 41].

Максімальна насычаны любоўю і пяшчотай скарочаных і памяншальна-ласкавых формы іменаў каханых, дарагіх, родных людзей: “Юля да страты прытомнасці шаптала: “Пятрусь! Пеструсек! Пятрок! Петрачок, родненькі!

II Международные ономастические чтения им. Е.С. Отина

Пятро, Петрачка! Дарагі! Петра! Пятрухна! Пятрухначка! Пятрушка! Пятрушачка! Петрычак!” [4, с. 297].

Памяншальная форма імені можа выражаць і адмоўнае стаўленне да асобы. Пагардлівыя, зневажальныя адносіны заходнебеларускіх сялян да расейскага цара выражае форма ягонага імені Мікалашка: “Гуты такія... Пры Мікалашцы з жандарамі пілі, цяпер і з палякамі зліжуцца” [7, с. 24].

Паслядоўнае ўжыванне ў мастацкім творы розных варыянтаў імені героя выконвае функцыю перадачы дынамікі вобраза: “Быў настаўнік, здавалася, свой, мясцовы, з суседняй вескі – тасама сялянскі сын Тамаш Шпронька. Зразумела, цяпер ен займеў больш паважанае імя: Фама Фаміч Шпранько – з націскам на апошнім складзе. Разам з імем Фама Фаміч змяніў і надворны, як казалі прускаўцы, выгляд. Настаўнік насіў форменную фуражку з бліскучай цэшкай, тужурку з гафкамі” [3, с. 23].

Шматлікія даследчыкі анамастычнай лексікі характарызуюць уласнае імя як “гіпертрафіравана намінатыўную” (А.А. Рэфармацкі), “пазбаўленую значэння (семантыкі)” (М.І. Талстой) моўную адзінку, якая ўтрымлівае інфармацыю пра нацыянальную прыналежнасць і грамадскі статус асобы. Ужыванне імені на старонках мастацкага твора мадыфікуе як зместавую прыроду, так і функцыі онімаў. Літаратурныя ўласныя іменны (паэтонімы) не толькі сацыяльна і нацыянальна характарыстычныя, але і сэнсава напоўненыя і канатацыйна насычаныя моўныя адзінкі.

Сэнсавая нагрузка імені гераіні апавядання Клаўдзіі Каліны “Бярэзінка” Боля (Баляслава) асацыятыўна звязваецца са словам боль “адчуванне фізічнай або маральнай пакуты” [12, с. 91]. Імя Боля, на нашу думку, з’яўляецца нібыта прадказальнікам лесу гераіні, поўнага болю і пакут. Гарбаченькая жанчына-калека ўсе жыцце жыла, пераўзмагаючы боль: “У яе кароценькай біяграфіі было столькі болю і крыўды: “Мяне маці з печы скінула, каб я забілася. А я не забілася, я засталася вось такою. А маці пайшла і ўтапілася. Не вытрымала ганьбы. І каго цяпер вініць! Тую, што ў зямлі? Ці таго, які, можа, дзе гуляе?” [7, с. 139]. Нешчасліва склаўся і жаночы лес Болі: муж кінуў яе дзеля першай жонкі, сын, не вытрымаўшы здрады бацькі, аступіўся ў жыцці, трапіў у

In Nōtinum Spatio (В пространстве имен)

калонію. Падкошаная ўнутраным болем, Баляслава заўчасна памірае.

Важную інфармацыю пра характар чалавечых узаемаадносінаў нясе факт свядомага неўжывання ўласнага імя. В. Шур адзначае: “Адсутнасць уласнага імя ў кантэксте для ідэнтыфікацыі літаратурнага персанажа, які прысутнічае ў творы, – гэта сродак і сведчанне негатыўнага стаўлення аўтара да ўчынкаў такіх дзейных асоб” [15, с. 44]. Дадамо: гэта важны шрых да характарыстыкі ўзаемаадносінаў герояў. У аповесці “Маці і сын” Клаўдзія Каліна расказвае чытачу гісторыю пра тое, як да сына ў пасляваенныя гады вяртаецца маці, якая кінула дзіця, народжанае ад нямецкага афіцэра. І прыемная маці, якая выхавала і паставіла на ногі кінутае дзіця, і сам хлопец баяцца сустрэчы з гэтай жанчынай. Адчужана-насцярожаныя адносіны да яе перадае той факт, што жанчыну не называюць па імені: “А тая, другая маці (Хрысціна ніколі не называла яе ні па імені, ні па прозвішчы) пісала тужлівыя лісты, наракала, скардзілася на сваю горкую долю ўдавы, на адзіноту” [7, с. 17].

Як бачым, шырокі дыяпазон варыянтаў уласных асабовых іменаў з’яўляецца інструментам перадачы тонкіх адценняў эмоцый і пачуццяў персанажаў, спосабам выражэння характару і танальнасці людскіх узаемаадносінаў.

Сродкам стварэння запамінальных партрэтаў персанажаў з’яўляюцца прозвішчы. Многія прозвішчы літаратурных герояў гістарычнай прозы пісьменнікаў-беларусейцаў – ускоснагаваркія паэтонімы. Характарыстыка, змешчаная ў такіх прозвішчах “пазбаўлена зададзенасці, прасталінейнасці. Суб’ектыўныя адносіны аўтараў да герояў выражаюцца ў онімах праз намек, які чытачу трэба зразумець” [11, с.71]. Раскрыцце “затушаванай”, “зацемненай” унутранай формы найменняў адбываецца пры дапамозе такіх сродкаў, як псіхалагічная характарыстыка персанажа, апісанне знешняга выгляду, учынкаў героя ў сюжэтным дзеянні. Нярэдка кантэкстам, у якім актуалізуецца ўнутраная форма гэтых прозвішчаў, з’яўляецца тэкст усяго мастацкага твора. Паэтонімы могуць характарызаваць маральныя якасці, рысы характару персанажаў (Мурашка, Граковіч, Ваўчэцкі, Рахуба). У канцэнтраваным выглядзе гаваркія антрапонімы

II Международные ономастические чтения им. Е.С. Отина

могуць накрэсліваць праграму лесу літаратурнага героя (Ярэміч, Бяда), даваць уяўленне пра знешнасць носьбіта прозвішча (Малечка, Багатырэвіч).

Прыкладам ускоснагаваркога оніма з’яўляецца прозвішча галоўнай гераіні аповесці К. Каліны “Бурштынавыя пацеркі”. У аснове прозвішча Марыі Зямелькі – назва “ўсеагульнай крыніцы жыцця, маці ўсяго жывога, у тым ліку і чалавека. Уяўленні аб зямлі цесна звязаныя з паняццем роду, радзімы, краіны” [2, с. 200]. З глыбокай старажытнасці ў свядомасці нашых продкаў “зямля з’яўлялася крытэрыем чалавечай маральнасці” [2, с. 201]. Марыя Зямелька, што паходзіць з роду земляробаў, прытрымліваецца ў жыцці спрадвечных народных маральных законаў і нормаў. Дзяўчына рупліва працуе, імкнучыся стаць музыкантам, удзельнічае ў самадзейных канцэртах для жыхароў разбуранага пасляваеннага горада і параненых вайскоўцаў. Нягледзячы на слабае здароўе, вольны час Марыя прысвячае адказнай працы – догляду “цяжкіх” хворых у шпіталі: “Кажуць, што на вайне чалавек да ўсяго прывыкае: да поўвісту куль, да разрываў снарадаў, да крыві, нават да смерці. Не ведаю, можа, і так... Я не магла прывыкнуць да калецтва ў шпіталі. У мяне начамі балела сэрца, і я прачыналася, піла лякарства, якое зварыла мне бабка Пракса. Яна ведала мае сэрца, ей нават не трэба было гаварыць, што ў мяне ные. Старая сказала, каб я не так часта прыходзіла дзяжурыць, а то захварэю. Але я не магла ўжо не хадзіць у шпіталь, гэта было маім абавязкам, нават большым, чым абавязак, – патрэбай” [7, с. 148]. Менавіта Зямелька словам і справай падтрымлівае сяброўку Надзею ў яе цяжкім і адказным рашэнні – стаць спадарожніцай жыцця сляпога хлопца.

Пісьменнікі могуць утвараць гаваркія прозвішчы лексіка-семантычным або марфалагічным (суфіксальным) спосабам ад апелятываў, метафарычных значэнні якіх з’яўляюцца ацэначнай характарыстыкай пэўных якасцяў асобы. Сутнасць такіх метафар – у свядомым зруху ў таксаноміі аб’ектаў. “Метафара накладвае вобраз, сфарміраваны адносна аднаго класа аб’ектаў, да прадстаўнікоў другога класа: вобраз ваўка – да чалавека, вобраз будынка – да грамадства” [1, с. 153]. Метафары “жывела (птушка) → чалавек” маюць ацэ-

In Nōtīnum Spatio (В пространстве имен)

начнае значэнне. Хоць самі назвы жывел і птушак ацэнкі не ўтрымліваюць, але адпаведныя прыметы жывых істот, калі яны прыпісваюцца асобе, набываюць ацэначны сэнс.

Насычана семантычнымі нюансамі прозвішча Ваўчэцкі, якое належыць герою аповесці У. Дамашэвіча “Кожны чацверты”. У аснове прозвішча ляжыць назва звера, што ў народнай свядомасці надзелены такімі рысамі, як мужнасць, смеласць. Герой твора мае такія якасці: “Ваўчэцкі падабаўся Паланейчыку сваёю адвагаю, але часам ен бравіраваў і лішне лез на ражон” [4, с. 19]. З воўкам у народзе звязваюцца такія рысы, як злосць, агрэсіўнасць, бязлітаснасць. Апелятыўная семантыка прозвішча ажывае ў аўтарскім апісанні персанажа: “Чужое акупанцкае адзенне на Ваўчэцкім нібы злілося з яго сваім, звераватым, воўчым: трохі прыўзнятая верхняя губа і белыя зубы, з якіх вырываўся з роўнага паўкола два разцы, як іклы, рабілі на яго твары падабенства звярынага аскалу” [4, с. 140]. Герой бязлітасна забівае сям’ю чалавека, якога абвінавачвалі ў даносе на сям’ю Ваўчэцкіх, знішчанай акупантамі. У славянскай міфалогіі “воўк – сімвал мудрасці, празорлівасці” [2, с. 90]. Такія якасці ў выніку напружанага і балючага роздуму пасля здзейсненага злачынства фарміруюцца і ў героя твора. З цягам часу Ваўчэцкі пачынае разумець, што дабро і зло – катэгорыі адносныя, і тое, што ен лічыць справядлівасцю, з пункту гледжання Божых законаў, – зло, злачынства. У выніку напружаных маральна-духоўных пошукаў герой прыходзіць да мудрай высновы: “зло нараджае зло, і злом яго ніколі не выкараніш” [4, с. 120].

Прозвішча героя рамана З. Дудзюк “Слодыч і атрута” Рахуба ўтворана ад мянушкі, якая ўзыходзіць да слова “рахуба” – рахунак, развага, разлік. Рахубам звалі або скупога, ашчаднага чалавека, або разумнага, разважлівага [14, с. 300]. Этымалагічная семантыка прозвішча актуалізуецца ў кантэксце твора. У прозвішчы – указанне на прагматызм маладога чалавека. Гардзей Рахуба быў разумным і прадбачлівым чалавекам, бо такім прымусіла яго стаць сіроцкае жыццё: “Гардзей не быў фантазерам або адчайным і безразважным юнаком, які гатовы голымі рукамі змагацца за вызваленне сваей зямлі ад палякаў. Лічыў, што можна паспрабаваць нечага дамагчыся ад улады гуртам, выкарыстаўшы пэўныя законы. Сярод

II Международные ономастические чтения им. Е.С. Отина

сялян таксама ж есць людзі з галавой, дай ім толькі магчымаць выявіць сябе. Да ліку тых, хто мае галаву на плячах, адносіў Гардзеі і сябе” [6, с. 49-50]. Каб атрымаць выгаду для сябе, хлопец удзельнічае ў выбарах на пасаду войта. Расчараваўшыся ў польскай уладзе, Рахуба прымыкае да камсамольскай арганізацыі, імкнучыся займець уладу ўжо пры Саветах. У палітычнай барацьбе Рахуба імкнецца застацца ў цені, не рызыкуе, далучае да небяспечных даручэнняў закаханых у яго дзяўчат Зосю і Кацю Барэйшаў. Нездарма сябар Гардзея Марк гаворыць: “Скрозь ты рахубу шукаеш. Ты ад роду Рахуба” [6, с.58]. Сутнасць хлопца здолела разгледзець і закаханая ў яго Зося: “Гардзея наогул нічым немагчыма прывязаць да сябе. Нездарма яго прозвішча Рахуба. Ен гэтую самую рахубу скрозь сабе шукае. Не кахае ен мяне. Зрэшты, ен нікога не кахае” [6, с.115]. Як бачым, гаваркое прозвішча трапна выражае сутнасць характару літаратурнага героя – разважлівага прагматыка.

Побач з прыемам адпаведнасці сэнсу прозвішча сутнасці створанага вобраза берасцейскія аўтары выкарыстоўваюць прыем кантрасту, калі семантыка паэтоніма супрацьлеглая рысам персанажа. Так, у апавяданні Клаўдзіі Каліны “Піяніна” камічны эфект ствараецца за кошт неадпаведнасці гаваркога прозвішча Малечка знешнасці вялізнага, нязграбнага салдата: “Усе пасмейваліся з Малечкі, з яго плашч-палаткі, сшытай з дзвюх палатак, і з недарэчнага прозвішча, бо куды здатней было б яму звацца Вялічкам. Быў высачэзны, дзябелы, шыракаплечы, насаты, вірлавокі, з цяжкімі, як гіры, рукамі і агромністымі ступакамі. Ногі былі такія вялікія, што хлапец ніяк не мог сабе падабраць ботаў. І таму ў яго заўсёды ці нешта ціснула, ці муляла, і ен проста сцізорыкам прапорваў у перадках ботаў дзіркі, каб хоць трохі даць волю пальцам” [7, с. 152-153].

Вобразна-выяўленчыя ўласцівасці прозвішчаў-паэтонімаў абумоўлены іх багатым лексічным фонам, які актуалізуецца ў кантэксце мастацкага твора, што дазваляе гаваркім антрапонімам выражаць аўтарскую характарыстыку і ацэнку героя, жыццёвай з’явы, падзеі, факта.

Сродкам стварэння нацыянальнага і рэгіянальнага каларыту з’яўляюцца мянушкі літаратурных герояў. З глы-
In Nōminum Spatio (В пространстве имен)

бокай старажытнасці да нашага часу ў асяроддзі вяскоўцаў шырока ўжываюцца так званыя сямейна-родавыя мянушкі. Такія празванні як адзін са сродкаў перадачы вясковага каларыту выкарыстоўваюцца берасцейскімі аўтарамі, напр.: “Уліце, цяпер ужо Хадосісе, якая ўсе ж дачакалася свайго Хадоса, адрэзалі добры надзел панскай уробленай зямлі ды далі дзялянку лугу” [7, с. 68]; “Нябожчык муж Малашкі быў у рэпіцкім калгасе аграномам. Вось таму яе і сталі зваць Аграномкай” [7, с. 89].

У разрадзе індывідуальных мянушак можна выдзеліць наступныя тэматычныя групы. Найперш гэта найменні, якія характарызуюць фізічныя ўласцівасці і знешнія прыметы чалавека: Сухарукі, Кульгавы, Руды, Рабы, Казлоўскі, Оперная, Цыганчук і інш. Такія мянушкі нібыта выстаўляюць напаміны пэўную, найбольш яркую рысу знешняга аблічча індывіда, якая становіцца прадметам усеагульнага назірання. Гэта могуць быць заганныя рысы, што вылучаюць носьбіта празвання з агульнага фону. Так, фізічнае калецтва персанажа фіксуе мянушка Сухарукі: “У Сухарукага было нешта з леваю рукою, здаецца, ці не паранены ў грамадзянскую вайну” [4, с. 98]. Характарыстыкай знешняга недахопу з’яўляецца празванне героя згаданага вышэй твора Мірона Кульгавага. Яркую, не такую, як у іншых палешукоў, знешнасць юнака акрэслівае мянушка Цыганчук: “Абзывалі Леньку Цыганчуком: ен трос смаленымі нячэсанымі кудламі, якія звісалі на лоб, бліскаў сінімі бялкамі вачэй” [7, с. 138]. Характарыстычныя празванні гэтай групы змяшчаюць насмешлівую і нават пагардлівую эмацыйную ацэнку герояў.

Унутраную сутнасць, маральныя якасці персанажаў перадаюць мянушкі Воўк, Дзед, Гарыныч, Балаболка, Троцкі і інш. Характарыстычнае найменне можа акрэсліваць сутнасць чалавека праз аналогію з прадстаўнікамі жывельнага свету. Так, празванне Воўк, якое належыць персанажу аповесці У. Дамашэвіча “Кожны чацверты”, акрэслівае і ацэньвае “звярыныя” рысы характару героя: “Мянушка яго была Воўк, і ніхто яго за вочы іначай не называў, мо якраз за гэтую яго звераватасць, за маўклівасць, за нелюдзімасць, якая відаць была ў поглядзе яго цёмных вачэй, у выразе зарослага чорным шчаціннем, рабога з воспы твару” [4, с. 6].

II Международные ономастические чтения им. Е.С. Отина

Аналогія – важны спосаб ацэнкі і характарыстыкі асобы. Адзін з герояў аповесці А. Наварыча “Пакланюся Перуну, памалюся Вялесу...” – настаўнік гісторыі – мае мянушку Троцкі. У аснове празвання – метафарычнае выкарыстанне імені вядомага ў савецкі час палітычнага дзеяча, які меў рэпутацыю паклепніка, што “ачарняў” сталінскі рэжым і дзейнасць кіраўнікоў дзяржавы. Мянуску-характарыстыку Троцкі атрымаў у савецкай школе настаўнік, які захапляў дзяцей найцікавейшымі гісторыямі пра слаўную мінуўшчыну: “Акрамя таго настаўнік быў добры выдумшчык, гэта значыць упрыгожваў, як мог аздабляў свае расповеды. Як і ўсе гісторыкі меў багатую фантазію. Амаль на кожным уроку пасля выкладання праграмага матэрыялу, звычайна пад канец заняткаў, частаваў навучэнцаў чарговай порцыяй сваей прыдумкі. Бальшыня вучняў любілі гэтыя настаўніцкія шчыраванні, але былі і такія дзеці, што іранічна ставіліся да баек дарослага чалавека і называлі настаўніка Савіцкага ныйначай, як Троцкі” [9, с. 88].

Абставіны нараджэння дзяцей акрэсліваюць найменні Фрыцык, Васюкоў. Так, хлопчыка, героя аповесці Клаўдзіі Каліны “Маці і сын”, дражнілі ў весцы Фрыцыкам, бо ен нарадзіўся ў час вайны ад немца. Прозвішча выпадковага бацькі стала асновай мянушкі Васюкоў, якая належыць герою апавядання Зінаіды Дудзюк “Рэінкарнацыя”: “Звалі яго Юзікам Селічам, а Васюкоў была толькі мянушка. Казалі, што Юзікава маці прыгуляла малодшага сына з раенным упаўнаважаным Васюковым, які прыезджаў кантраляваць працу калгаса” [5, с. 261]. Характарыстычныя празванні гэтай групы маюць адценне грубасці, пагарды. У кантэксте прозы берасцейскіх аўтараў ужываюцца і мянушкі-дэлакутывы – адфразавыя ўтварэнні, асновай якіх з’яўляюцца найбольш паўтаральныя ў маўленні персанажаў словы. Так, мянушка аматара зазірнуць у чарку – Будзьма: “Ну, будзьма”, – перавеўшы дух сказаў Пацей. Міхаль кіўнуў галавой і міжвольна пасміхнуўся, успомніўшы пісараву мянушку” [4, с. 41].

Мянушкі, якія характарызуюць разнастайныя якасці персанажаў, могуць утвараць сінанімічныя рады, паказваючы

герояў з розных бакоў. Так, адзін з герояў рамана У. Гніламедава мае характарыстычныя найменні, што акрэсліваюць месца жыхарства і надзвычайны выпадак, які паказаў фізічную моц чалавека: “Марка Замагільны (ён сапраўды жыў на хутары за могліцамі), які аднойчы, матлянуўшы падолам сваей палатнянай сарочкі, вырваў з хаты Масаея Галенкі бервяно і разагнаў ім п’яных, калі тыя ўсчалі паміж сабой бойку. Назаўтра, праўда, Марка падняў хату за вугал і ўставіў бервяно на месца, але падагнаць яго як трэба усе ж не здолеў, і яно крыху выпірала ўбок. Пасля гэтага Масаея і празвалі Касабокім” [4, с. 31].

Як відаць з прыкладаў, есць два асноўныя шляхі абазначэння найбольш кідкай прыметы чалавека ў мянушцы: 1) непасрэднае называнне якасці чалавека: Сухарукі, Кульгавы, Руды, Рабы, Оперная, Ваўкаваты, Прыблудны, Трубач, Выяда, Лях, Балаболка, Партызанка; 2) апасродкаваная характарыстыка праз аналогію з жывеламі, міфалагічнымі істотамі або гістарычнымі асобамі: Воўк, Дзед, Гарыныч, Фрыцык, Казлоўскі, Знайда і інш.

Эмацыйна-ацэначная вобразнасць мянушак і прозвішчаў літаратурных герояў гістарычнай прозы пісьменнікаў-беларусейцаў абумоўлена наяўнасцю прынятых у грамадстве звычайных і эстэтычных нормаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Прагматическая информация для толкового словаря / Ю.Д. Апресян // Прагматика и проблемы интенциональности : сб. науч. тр. / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания ; отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М., 1988. – С. 7–45.
2. Беларуская міфалогія : энцыклап. слоўнік / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
3. Гніламедаў У. Уліс з Прускі : раман / У. Гніламедаў. – Мінск: Маст. літ, 2006. – 382 с.
4. Дамашэвіч У. Кожны чацверты : аповесць / У. Дамашэвіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1991. – 145 с.
5. Дудзюк З.І. Аднарог : раман, аповесць, апавяданні / З.І. Дудзюк. – Мінск : Беларуская сучасная фантастыка, 2010. – 287 с.
6. Дудзюк З.І. Слодчы і агрута / З.І. Дудзюк. – Мінск: Маст. літ., 2013. – 398 с.

II Международные ономастические чтения им. Е.С. Отина

7. Каліна К. Крылаты конь : аповесці, апавяданні / К. Каліна. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1989. – 145 с.
8. Карніеўская Т.А. Іменаслоў Гомеля другой паловы XX стагоддзя : манаграфія / Т.А. Карніеўская. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – 168 с.
9. Наварыч А. “Памалюся Перуну, пакланюся Вялесу...” / А. Наварыч // Адзінокі васьмікласнік жадае пазнаеміцца : аповесці / уклад. М. Н. Мінзер. – 2-е выд. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – С. 88–174.
10. Піваварчык Т. “Братка беларус...” : Роднай мовы чулыя і ветлівыя словы / Т. Піваварчык // Роднае слова. – 2001. – № 7. – С. 39–42.
11. Рогалев, А.Ф. Ономастика художественных произведений : пособие / А.Ф. Рогалев. – Гомель: Изд-во ГГУ, 2003. – 194 с.
12. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : Больш за 65 тысяч слоў / І.М. Бунчук [і інш.] ; пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 1996. – 784 с.
13. Формановская Н.И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения / Н.И. Формановская. – М.: Наука, 1998. – 290 с.
14. Цымбалова Л.Н. Тайны происхождения наших фамилий / Л. Н. Цымбалова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 473 с.
15. Шур В. Онiмы ў творах Якуба Коласа : паказчыкі і актуалізатары дадатковых адценняў значэння / В. Шур // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 23–26.